

BÜYÜK ÇARŞI

İstanbul'da Beyazıt ve
Nuruosmaniye camileri arasında
iki bedestenin çevresinde
meydana gelen ticaret merkezi.

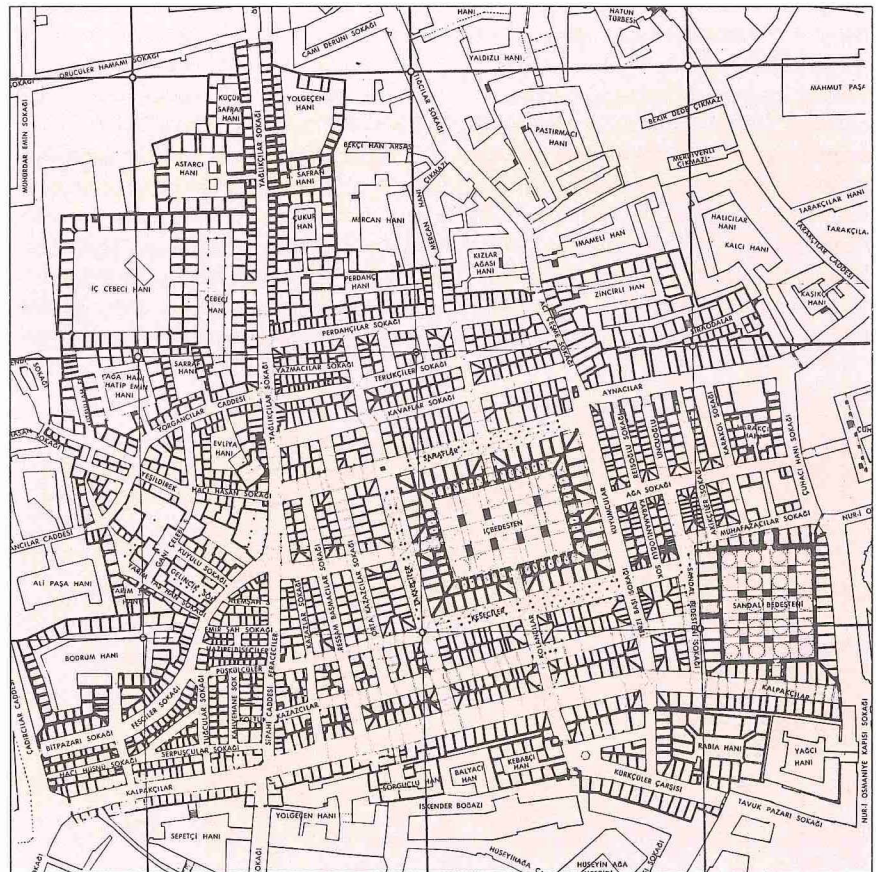
Büyük Çarşı, Çarşu-yı Kebîr veya halk arasında Kapalı Çarşı olarak adlandırılan çarşı, tek kitle halinde ve aynı zamanda kurulmuş olmayıp iki bedestenin etrafında hanların yoğunlaşması ve bunların arasındaki sokakların üstlerinin zaman içinde tonozlarla örtülerek dükkânların kâgire dönüştürülmesi sonucu oluşmuştur. Belirli girişlerin kapılarla korunması ve emniyete alınması da tek kitle halinde büyük bir kapalı çarşının meydana gelmesine yol açmıştır. Bu sebeple Türk halkı burayı genellikle Kapalı Çarşı olarak adlandırırken yabancılar Büyük Çarşı (Grand Bazar, Great Bazaar, Grossbazar) adını kullanmayı tercih ederler.

Bütün önemli Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi İstanbul'da da fetihten sonra bugün İç Bedesten denilen çok kubbeli kapalı mekân inşa edilerek ticaretin burada toplanması sağlanmıştır. Fâtih Sultan Mehmed'in hayatını yazan tarihçiler (Tursun Bey, Kritovulos, Dukas), çarşının ilk çekirdeğinin fethin hemen arkasından oluşturulduğunu bildirirler. Fâtih tarafından vakıflarına gelir sağlamak amacıyla inşa ettirilen bedestenin, evvelce Bezzâzistan, Bedestân-ı Atîk, Büyük Bedesten, Cevâhir Bedesteni veya İç Bedesten denilen ve bugün Büyük Çarşı'nın ortasında kalmış bulunan on beş kubbeli büyük yapı olduğu bilinmektedir. Bu bedestenin içinde duvarlara bitişik sıralanan küçük gözlerden başka duvarların dışında da çepeçevre, üstleri beşik tonozlarla örtülü dükkânlar yer alır. İlk yapıldığında bu dış dükkânların önlerinde uzanan sokakların direkli caddeler halinde olduğu ve direklerin gerisinde karşı sırada da daha ufak dükkânların bulunduğu tesbit edilmektedir. Büyük Bedesten'in az ilerisinde Nuruosmaniye Camii tarafında olan Sandal Bedesteni'nin (Bedestân-ı Cedîd, Yeni Bedesten) tarihlenmesi hususunda ise görüş ayrılıkları vardır. Bu ikinci bedesten 877 (1472-73) tarihli ilk Fâtih vakfiyesinde bulunmuyorsa da Ekrem Hakkı Ayverdi 883 (1478-79) tarihli diğer vakfiyede bulunduğunu belirterek onun da Fâtih dönemine ait olduğunu söylemektedir. Üstü, sağlam kemer ve pâyelere oturtulmuş

yirmi kubbe ile örtülü olan bu bedestenin de dışında duvarlarına bitişik beşik tonozlu dükkân gözlerinin sıralandığı görülür. Evliya Çelebi Sandal Bedesteni'nin Fâtih yapısı olduğunu yazmaktadır. Efdaleddin Tekiner ise pek açık olmayan bir ifade ile bu bedesteni daha yakın bir tarihe indirmek eğilimindedir. Böylece bazılarının görüşlerine göre bu ikinci bedesten Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait olmaktadır. Fakat bugün genellikle Sandal Bedesteni Fâtih dönemine ait olarak kabul edilir. Fâtih'in Türkçe vakfiyesinin "Çarşılar" (esvâk) bölümünde bedesten ve etrafındaki çarşı hakkında şunlar yazılmıştır: "Evkâf-ı şerifeleri olan akarattan biri Bezzâzistân'dır ki dekâkin-i bezzâziyye tâbir olunur. Dârüssaltanatı's-seniyye, mahmiyye-i Konstantiniyye'de merhum Mahmud Paşa imâreti kurbünde Çakır Ağa Mescidi mahallesinde vâkidir; yüz on sekiz sanduka müstemildir. Tevâbiînden olup bunlara muttasıl olan dekâkin ile vakf-ı şeriftendir. Havâlî-i Bezzâzistân'da vâki

dükkânlar ki bezzâzlar, takyeciler, terziler sâkin olurlar ve Bitpazarı dedikleri sükta vâki olan dekâkin cem'an Bezzâziyye'ye tâbidir, mecmuu sekiz yüz kırk dokuz bab dükkândır, cem'an vakf-ı şerifleridir. Bunların cümlesinin hududu defter-i müteberlerinde mestûrdur." Bunun arkasından o yıllarda Yeniciami denilen Fâtih Camii ve Külliyesi müstemilâtına dahil Sultan Pazarı adındaki çarşıdan bahsedildikten sonra, "Mahmud Paşa dükkânları demekle mâruf bâzâr ki merhûm-ı merkûmun imâreti kurbünde vâkidir; bu bâzâr dört dil'dir, ba'zı ba'zına mukabildir. Dekâkin-i mezbûrenin zahrında ve cevânibinde bina olunan dükkânlar cem'an bunlara tâbidir, vakf-ı şeriftendir; cümlesi iki yüz altmış beş bab dükkândır. Hududu defter-i mezbûrda mesturdur; yine evkâf-ı şerifendirdir" denilmektedir. Bunun arkasından ise Saraçlar Çarşısı'nın adı geçmektedir. Bu bilgilerden, Büyük Çarşı'nın geniş ölçüde Fâtih tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.

İstanbul Büyük Çarşı ve bedestenlerinin planı (Gülersoy, ek çizim Alparslan Koyunlu)

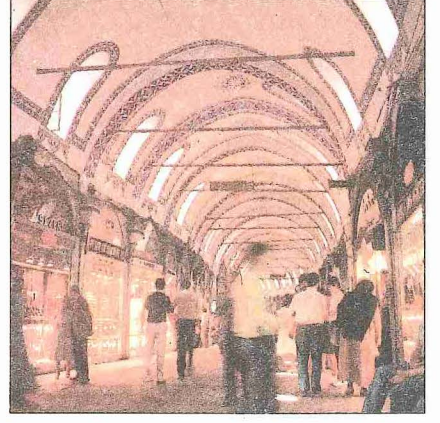

Burada zaman zaman yanlış anlama-
lara yol açan bir mesele üzerinde dur-
mak gerekmektedir. Osman Nuri Ergin'in
Eski Bedesten'in bir Bizans yapısı oldu-
ğu ve dolayısıyla etrafındaki çarşının da
Bizans dönemi çarşısını devam ettirdiği
yolundaki dayanaksız iddiaları ciddiye alı-
namaz. O. N. Ergin, hiçbir kaynak gös-
termeksizin ve emin bir ifade ile, "İstan-
bul'un Bizanslılar'dan kalma Eski Be-
desten binasının..." ve devamında da,
"Bizanslılar'dan kalma çarşı, bedesten-
den Bitpazarı'na kadar uzanan mustatil
şeklindeki kısımdır. Çarşının bu kısmı-
nın yapılış tarzı ve direkli oluşu eskiliği-
ni gösterir" diyerek yanıltıcı hükümler
vermiştir. Bu görüşüne delil getirdiği, İç
Bedesten'in bir kapısı üstündeki Bizans
iş kartal kabartması, pek çok Türk ese-
ri yapıya süs unsuru olarak yerleştirildi-
ği görülen daha eski dönemlerden kal-
ma plastik bir parçadan başka bir şey
değildir. Bizans döneminde, İstanbul içi-
deki esnafın mesleklerine göre ayrı ayrı
topluluklar oluşturdukları bilinmekle be-
raber bunların hepsinin Türk Büyük Çar-
şısı'nın bulunduğu yerde olduğuna dair
bir ipucu yoktur. Çelik Gülersoy, Büyük
Çarşı (Kapalı Çarşı) hakkında yayımladı-
ğı monografide etraflı biçimde Bizans
menşei meselesi üzerinde durarak bu
iddianın yanlışlığını belirtmekte, ayrıca
her iki bedestenin de Fâtih devri yapıla-
rı olduğuna dair destekleyici bilgiler ver-
mektedir. İstanbul'un Bizans döneminde-
ki topografyası üzerine bugün hâlâ de-
ğerini koruyan *Esquisse topographique
de Constantinople* (Lille 1892) adlı önem-
li eserinde Dr. Mordtmann, kaynaklara
dayanarak yazdığı, "Bizans çarşıları Fo-
rum Constantinî (Çemberlitaş) ile büyük
bazilika arasında bulunuyordu; halbuki

bugün çarşı Forum'un batısında kalmak-
tadır" (s. 68, nr. 121) cümlesiyle Büyük
Çarşı'nın Bizans çarşılarından ayrı oldu-
ğunu açıklamıştır.

944'te (1537) yazılan Nasûh-i Matra-
kî'nin *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâ-
keyn-i Sultan Süleyman Han* adlı ese-
rinde bulunan bir İstanbul minyatürün-
de Büyük Çarşı'nın, bedestenlerin etra-
fındaki üstleri henüz kapanmamış so-
kakların iki tarafına sıralanmış dükkân-
lar halinde yer aldığı açık şekilde görü-
lür. Bugün bazı Anadolu kasabalarında
rastlandığı gibi eski Türk çarşılarının
hepsinde dükkânların çifte kepenkleri
olurdu. Bunlardan alttaki öne doğru açıl-
arak malların teşhiri için bir tezgâh, üst-
teki ise yukarı kaldırılıp uçlarından asıl-
mak suretiyle tezgâhtaki malları güneş
ve yağmurdan koruyucu bir siper teşkil
eder, üst kepenk aynı zamanda sokak-
taki alıcıyı da bir dereceye kadar korur-
du. Yine birçok Anadolu şehir ve kasa-
basında olduğu gibi alıcıları korumak
üzere önceleri sokakların üzerine tente-
ler gerilmiş, sonra bunların yerlerini ah-
şap çatılar almıştır. İstanbul'da böyle ah-
şap çatılı son çarşı örneği, birkaç yıl ön-
cesine kadar Eminönü'nde varlığını sür-
düren Yemişçiler Çarşısı idi. 953 (1546)
tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defte-
ri*'nde, şehir içindeki pek çok hayır bi-
nasına gelir kaynağı olarak Bedesten'-
de (Bezzâzistan) veya yakınında yer alan
dükkânların vakfedildiği görülür.

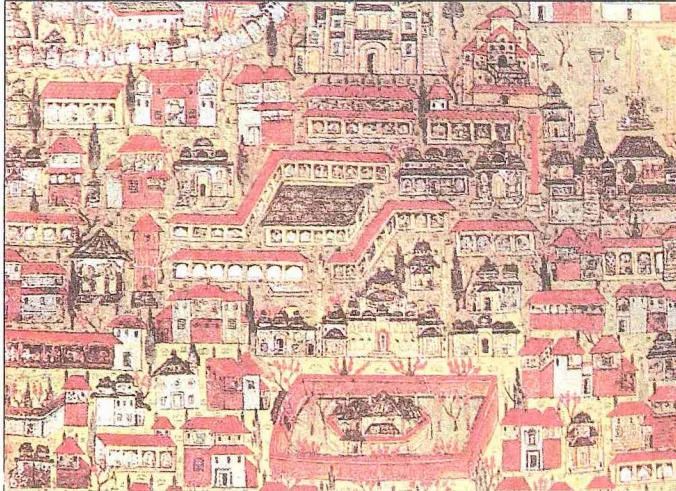
Sağlam kâgir yapıli bedestenlerin yan-
gın tehlikesini nisbeten kolay atlattımla-
rına karşılık sokaklarının üstleri ve dü-
kkânları tamamen ahşap olan Büyük Çar-
şısı'nın bu tehlikeden kurtulabilmesi müm-
kûn olmuyordu. Venedik temsilcisinin
(balyos) bir raporundan anlaşıldığına gö-

İstanbul'da Büyük Çarşı'nın içinden bir görünüş

re 25 Ağustos 1515'teki yangın Eski Sa-
ray duvarına kadar dayanmış ve Bezzâ-
zistan ile çevresi tamamen yanmıştır. 4
Temmuz 1539 yangınında Zindan Kapı-
sı yakınından çıkan ateş Haliç kıyısı ile
yukarılarına kadar uzanmış, bu arada yi-
ne çarşı da yanmıştır. 1546 yılındaki bü-
yük yangında çarşı tekrar harabeye dön-
müş, hatta bazı kaynakların bildirdiğine
göre yangın 10.000 dükkânı mahvetmiş-
tir. Bu âfet ve Büyük Çarşı'nın kül olma-
sı hakkında o sırada İstanbul'da bulu-
nan Albi li Pierre Gylles oldukça geniş bil-
gi verir ve Büyük Çarşı'nın tamamen yan-
dığını, fakat kâgir yapıli ve demir ke-
penkli olan iki bedestenin kurtulduğunu
yazar; bundan sonra da bedestenle-
rin mimarisi üzerinde ayrıntılı biçimde
durur. 20 Kasım 1652 tarihinde de Be-
desten'den Kumkapı ve Kadirga Limanı'-
na kadar olan yerler yanmıştır. Yirmi
dört saat süren yangın, Esir Hanı'ndan
başlayarak Büyük Çarşı'yı harap ettik-
ten sonra Beyazıt Camii'ne kadar dayan-
mıştır. İstanbul'un büyük bir kısmını yok
eden 24 Temmuz 1660 yangınında da
Büyük Çarşı'nın zarar gördüğü, Kâtibzâ-
de adındaki bir şairin *Mecmûa-i Tevâ-
rîh*'te yer alan "Târîh-i İhrâk-ı Kebîr" baş-
lıklı manzum tarihçesindeki bir beyitten
(s. 423) öğrenilmektedir.

3 Aralık 1701'de Eski Bedesten yakı-
nındaki Sorguççu Hanı'nda bir bekkî fe-
nerinin parlamasından başlayan yangın-
da Büyük Çarşı'nın yine harap olması
üzere, 1114 Rebûlevvelinde (Ağustos
1702) Sultan II. Mustafa tarafından İs-
tambul kaymakamına gönderilen bir hü-
kûmde, ciddi bir tedbir olarak ahşap
dükkân, hatta ev yapımının yasaklanıp

XVI. yüzyıl
içinde
İstanbul'un
Büyük Çarşı
ve bedestenlerini
gösteren
minyatür
(Matrakçı
Nasuh,
*Beyân-ı
Menâzil-i
sefer-i
Irâkeyn*,
İÜ Ktp.,
TV, nr. 5964,
vr. 8^b'den detay)

bundan böyle ev ve dükkânların kâgir yapılmalarına özen gösterilmesi emredilir (A. Refik, s. 35-36, belge no: 53). Büyük Çarşı'nın sokak üstlerinin kâgir tonozlarla örtülerek kapalı bir çarşıya dönüştürülmesi bu tarihten itibaren başlamıştır. Dükkânların kâgir olarak inşa edilmesi hakkındaki emirname ayrıca Fındıklılı Silâhtar Mehmed Ağa tarafından da *Nusretname*'de anılmaktadır. Kaymakam Çerkes Osman Paşa'nın başkanlığında şehrin ileri gelenleriyle yapılan toplantıda, dükkânların kâgir yapılmasının ve üstlerinin tonozlarla örtülmesinin önerilmesi üzerine, dükkân arsa-
larının küçük olması yüzünden mülk sahipleri arasında çekişmeler çıkacağı, ancak sonunda Edirne'deki Ali Paşa Çarşısı gibi bir eserin meydana getirileceği sonucuna varılmıştır. Padişahın hatt-ı hümayunu ile ve gerektiğinde zor kullanarak kâgir inşaat başlatılmış ve iki yıl boyunca mülk sahiplerinin çekişmelerine rağmen Büyük Çarşı'nın yanan yerleri kâgire dönüştürülmüştür. Bu yangından sonra Büyük Çarşı'nın kâgir olarak ihyasını gören Pitton de Tournefort da bu olayı seyahatnamesinde belirtir (*Relation d'un voyage du levant*, I, 514). 27 Nisan 1750'de Mercankolluğu yakınından başlayan yangın kısa sürede söndürülürken Bitpazarı'nda ikinci bir yangın çıkmış ve artık kâgir tonozlu olmalarına rağmen Abacılar, Yorgancılar ve Yağlıkçılar sokaklarındaki dükkânları tamamen kül edip Parmakkapı'ya kadar ulaşmıştır. İzzî Süleyman Efendi'nin *Târîh-i Vekâyi*'inde anlatılan bu yangın sırasında yeniceriler yağmacılığa giriştiklerinden zarar ziyan alevlerin yarattığından daha fazla olmuştur. Hatta bu felâketin yayılmasında yenicerilerin parmağı olduğu da söylenmiştir.

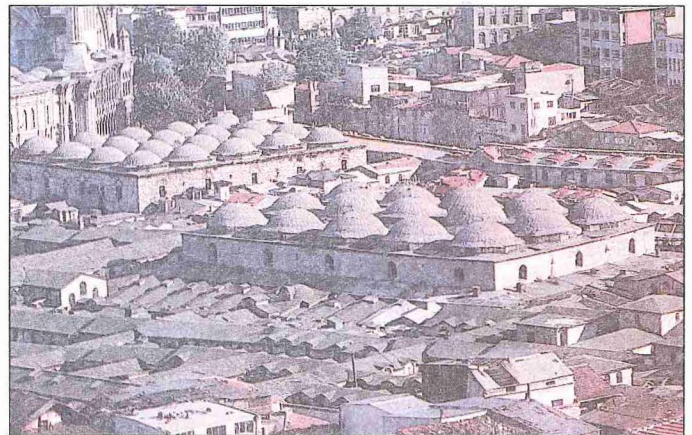
Kâgire dönüştürüldükten sonra Büyük Çarşı'da yangınlar seyrekleşti ve verdikleri zarar azaldı, fakat bütünüyle önlenemedi. 22 Mayıs 1766'da meydana gelen çok şiddetli bir depremde bazı tahribat olmuşsa da yıkılan yerler derhal tamir edilmiştir. 1218 Rebülâhbirinde (Ağustos 1803) Parmakkapı'da başlayan yangında Büyük Çarşı'nın içindeki Yolgeçen Hanı ve etrafı yanmıştır. 2 Ağustos 1826 günü Sirkeci civarında Hocapaşa'da başlayan yangın rüzgârın tesiriyle birkaç kola ayrılmış ve bu arada Büyük Çarşı'ya da atlayarak buranın büyük kısmını harap etmiştir.

İstanbul tarihinin en şiddetli depremlerinden biri rûmî takvimle 28 Haziran

1310'da (1894) vuku bulduğunda şehirdeki birçok cami ve bina zarar gördüğü gibi Büyük Çarşı da geniş ölçüde tahribata uğradı. Bilhassa Bitpazarı, Yağlıkçılar, Çadircılar sokakları ve bunlara açılan tonozlu dükkânlar enkaz yığını haline geldiler; yıkıntılar uzun süre kaldırılamadı. II. Abdülhamid'in emri üzerine başlayan ve on sekiz ay süren tamirde çarşının sınırları daraltılarak zaten tonozu yıkılmış olan Çadircılar caddesinin üstü bütünüyle açıldı ve Çadircılar, Kürkçüler kapıları kaldırılıp evvelce içeride kalan Duapazarı, Bitpazarı, Yorgancılar, Koltukçular kapıları dışarı açılır hale getirildi. Lutfullah sokağı yıktırıldı. Eski-
den çarşı içinde bulunan Sarnıçlı Han, Paçavracı Hanı, Ali Paşa Hanı tamamen, Yolgeçen Hanı da kısmen Büyük Çarşı dışında bırakıldı. Çarşının ana caddesi durumunda olan ve Beyazıt ile Nuruosmaniye arasında uzanan eski Kalpakçılar sokağının dışarı açılan iki ucuna birer yeni kapı yapıldı. II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşan Türk neo-klasîği üslûbundaki bu kapılardan Nuruosmaniye Camii tarafında olanın mukarnaslı bir saçağı, bunun altında da sivri bir kemeri vardır. Kemerin alınlığı içine, devletin son döneminde her resmî binaya konulan bir Osmanlı arması yerleştirilmiştir. Bunun altında ise Hattat Sâmî Efendi tarafından yazılmış tamiri belirten iki satırlık bir kitâbe vardır. Gösterişli olmasına özen gösterilen bu kapının iki yanına ayrıca birer çeşme nişi de yapılarak girişe âbidevi bir görünüm kazandırılmıştır. Beyazıt tarafındaki kapı da sivri kemerli olmakla beraber diğer uçtaki kadar zengin mimarili değildir. Bu girişin az ötesinde yer alan ikinci kapının sivri kemeri içine Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası ile yine Hattat Sâmî Efendi'nin "el-kâsibü habîbullah" yazısı işlenen bir kitâbe konulmuştur.

Büyük Çarşı 9 Eylül 1943 gecesi büyük bir yangın geçirdi; yangında Yarımtaş ve Ali Paşa hanları yandıktan başka Yeşiltulumba, Mütevellî, Sarı Hasan, Ağa Han ve Cebeci sokaklarındaki dükkânlar da harap oldu. Çarşı bundan on bir yıl sonra tekrar bir yangın felâketine uğradı. 26 Kasım 1954 gecesi saat 22'ye doğru ana cadde yani eski Kalpakçılar yolu üzerinde başlayan yangında Fesciler, Yorgancılar, Elbiseciler, Yağlıkçılar sokakları bütünüyle, Örücüler, Kavaflar, Parçacılar sokakları kısmen yandı. Duameydanı'ndan bedesten girişine kadar uzanan ateş Halıcılar ve Mobilyacılar sokaklarının bir kısmını kül etti. Yangından sonra yazılan, Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin 30 Kasım 1954 tarihli raporuna göre bu yangında Büyük Çarşı'nın beşte ikisi harap olmuştur. Yine bu rapora göre kâgir mimariden yalnız Duameydanı ile Bodrum Hanı dolaylarındaki bir sokakta yıkılmalar olduğu açıklanmış, hasarların ciddi bir ihtimamla çabuk onarılacağı ve büyük masrafı gerektirmeyeceği sonucuna varıldığı bildirilmiştir. Tamir beş yıl sürdü. Çarşı esnafının bir kısmı, İstanbul Üniversitesi merkez binası ile kuzey tarafında bulunan Yanık Ali Paşa Konağı'nın arasında kurulan ahşap barakalara yerleştirildi. 28 Temmuz 1959'da tamiratın bitmesi üzerine çarşı tekrar törenle açıldı. Yangının yayılmasının sebeplerinden biri de dükkânların hacimlerini genişletmek için sokağa doğru eklenen ahşap çıkmalar ve vitrinlerin çevrelerindeki yine ahşap reklam levhaları idi. Bu tamirden sonra her dükkân kemerinden ileri taşmaya-
cak şekilde ihya edildi.

İki bedesten etrafındaki sokakların ticaret merkezleri olarak çoğalması ile birçok han da Büyük Çarşı'nın sınırları içinde kalmıştı. Değişik yüzyıllarda ya-

Büyük
Çarşı ve
bedestenleri -
İstanbul

pıldıklarından ayrı mimari karakterler gösteren bu irili ufaklı hanların başlıcaları Çelik Gülersoy'un listesine göre şunlardır: Paçavracı, Sarnıçlı, Ali Paşa, Camili, Çuhacı, İç ve Dış Cebeci, Yağcı, Rabia, Baltacı, Sorguçlu, Yolgeçen, Sepetçi, Bodrum, Astarıcı, Pastırmacı, Mercanağa, Tarakçılar, Perdahçılar, Kızlarağası, İmameli, Zincirli, Büyük ve Küçük Kebeci, Büyük ve Küçük Safran, Evliya, Sarraf, Kuyumcular ve Yarımtaş. 1894 depreminden sonra çarşı tamir edilirken sınırları daraltılmış ve bu hanların yarısı dışarıda bırakılmıştır. Bugün çarşıya doğrudan bağlı kalan, yani sadece içeriden girilebilen ve dışarıya kapısı olmayan hanlar şunlardır: Astarıcı, Büyük ve Küçük Safran, Evliya, Sarraf, Mercanağa, Zincirli, Varakçı, Rabia, Kuyumcular ve Yarımtaş. Bu tarihî hanlar da içlerine yapılan çirkin beton eklemelerle orijinal mimarilerini kaybetmişlerdir. Bu arada meselâ Cebeci Hanı gibi klasik dönem Türk mimarisinin özelliklerine sahip güzel bir eser 1894 depreminde kısmen yıkıldıktan sonra onarılmamış ve harap kısımları öylece bırakılarak düzensiz ilâvelerle berbat edilmiştir. Nuruosmaniye Camii tarafındaki Kürkcüler Kapısı'nın dışında yer alan ve bir han mimarisinde olan Esirpazarı da (Esir Hanı) bugün hiçbir izi görülemeyecek surette ortadan kalkmıştır.

Büyük Çarşı içinde birkaç tane de mescid bulunmaktadır. Bunlardan Bodrum Hanı Mescidi, bânisi ve yapıldığı tarih bilinmeyen küçük bir ibadet yeridir. 1954'te yanmış, 1961'de ihya edilmiştir. Hiçbir mimari özelliği olmayan basit bir namaz mekânıdır. İç Bedesten Mescidi de buradaki tarihî dolapların yerine 1960'lardan itibaren vitrinli çok çirkin dükkânların yapılması sırasında bunların üstlerine oturtulmuş bir namaz mekânıdır ve tarihî bir karakteri olmadığı gibi bir mimarisi de yoktur. Büyük Çarşı sonrakı biçimini almadan var olan ve 884 Safer ayında (Mayıs 1479) vakıf kaydı yapılan Çakır Ağa Mescidi daha sonra çarşı içinde kalmıştır. Bu ibadet yeri *Hadîka-tûl-cevâmî*'de (I, 32) "Üsküplü" maddesi içinde Nerdübanlı (Merdivenli) Mescid adıyla kaydedilmiş olup Çakırağa'nın İstanbul'da vakfettiği dört mescidden biridir ve bugün mimari karakterini kaybetmiştir. Çuhacılar Hanı içinde olduğu bilinen bir mescid de 1914'ten sonra iş yeri haline getirilmiştir. Esirpazarı hanının avlusunda olan ve Gülnuş Hatun tarafından XVIII. yüzyılda yaptırılan Esirci

Mescidi, han yıkıldıktan sonra bir süre kapalı kalmış, 1930'lu yılların başında da vakıflar tarafından satılmıştır; yeni sahibi ise mescidi yıkarak yerine bir iş yeri yaptırmıştır. Seyyid Ali Durmuş Baba tarafından yaptırılan 902 (1496-97) vakıf kayıtlı bir mescid de sonradan o kesimde inşa edilen İmameli (Camili) Han'ın içinde kalmış ve bina yenilendiğinde tarihî karakterini kaybetmiştir. Mercan'da terlikçiler içinde XVI. yüzyılda Pîrî Mehmed Paşa hayratı olan Terlikçiler Mescidi de 1942'de ortadan kalkmıştır.

Büyük Çarşı'nın içindeki çeşmelerden 1251 (1835-36) tarihli olanı, klasik üslûpta bir ayna taşı üstüne konulmuş uzun bir kitâbeden ibarettir; belirli bir mimarisi yoktur. Kalpakçılar caddesi ile Sipahi sokağı köşesini süsleyen üç cepheli, barok üslûptaki mermer çeşme ise şehrin güzel sanat eserlerinden biridir. Büyük Çarşı'nın sebili Mercan Kapısı'nda ayakkabıcılar ile köseleciler arasında bulunmaktadır. 1151'de (1738-39) kızlar ağası Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmış, fazla gösterişli olmayan, demir şebekeli ve hafifçe barok üslûpta bir eserdir.

Efdaledin Tekiner, Büyük Çarşı'nın topografyası ile değişik esnafa tahsis edilmiş sokaklarını ve kapılarını bir makedesinde belirtmiştir. Ayrıca aynı yazısında 1304 (1886-87) tarihli bir belgeye dayanarak bu sırada Büyük Çarşı'da iki bedesten, 4399 dükkân, 2195 oda ve hücre, bir hamam, 497 dolap, on iki ha-

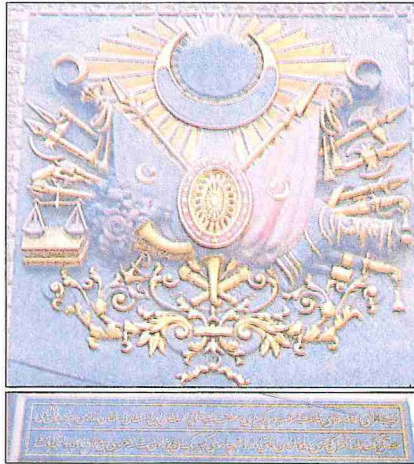
zine odası, bir cami, on mescid, iki şadırvan, bir sebil, on altı çeşme, sekiz tulumlu kuyu, bir türbe, yetmiş üç zevak (?), yirmi dört han ve bir mektep bulunduğunu bildirir. Ancak bu belgenin kaynağı gösterilmediği için verilen rakamların kontrolü mümkün değildir.

Yerli ve yabancı yazarlar tarafından, Büyük Çarşı'da tarih boyunca süren nizam ve âdetler ile burada satılan her türlü mala ve çarşının zenginliğine dair pek çok yazı kaleme alınmıştır. Meselâ iki asır kadar önce düzenlendiği sanılan, mahalle bekçileri destanlarından birinde İç Bedesten ile Sandal Bedesteni anlatılır (bk. Dağlı, s. 12, 15, 17). Ayrıca burada satılan kumaş cinsleri tarif edilmektedir. Büyük Çarşı'da dükkânları olan belli başlı bütün satıcıların anlatıldığı destan ise "Esnaflar Destanı"dır: "... Hana girmiş çuhacılar / Alt tarafa kaşıkcılar / Kürkcüler şaştım kaldım / Üst tarafı ay-nacılar // Katı çoktur kuyumcular / Et-rafında kolancılar / Sirmakeşle takyeciler / Ne hoşcadır yağılcılar // Vardım baktım sahhaflara / Sözüm yoktur esnaflara / Mes pabuç lâzım oldu / Sapı-verdim haffaflara" şeklinde devam eden bu destan on dört dörtlük içinde Büyük Çarşı esnafının neler sattıklarını bildirir ve böylece burası hakkında değerli bir bilgi kaynağı teşkil eder. Refik Halit Karay da Büyük Çarşı'nın eski zenginlik ve güzelliğini anlatan bir yazı kaleme almış-tır (bk. bibl.).

İstanbul'un başlıca özelliklerinden biri olan Büyük Çarşı'nın geçen yüzyılın sonlarına kadar süren zenginlik ve güzelliğini bugün hâlâ koruduğu söylenemez. Evvelce her mesleğe göre ayrılan sokaklarda karışık esnaf yerleşmiş, eski gravürlerde görülen açık tezgâhlı dükkânların yerlerini maden çerçeveli vitrinler almıştır. İç Bedesten de bu değişmelerle çok çirkin bir görünüm kazanmış, 1915'ten beri mezar yeri olarak kullanılmakta iken son yıllarda bu görevine son verilen Sandal Bedesteni ise içine vitrinli salaş dükkânların yapımına başlanmasından sonra kısa sürede muhteşem mimarisini gizleyen ve bozan bir biçime geçeceğini belli etmeye başlamıştır. Ayrıca tonozların kalem işi nakışlarla bezenmesi de Büyük Çarşı'ya tiyatro dekorunu andırır bir görünüm vermektedir.

Büyük Çarşı'da evvelce İç Bedesten'e komşu bir sokakta olan Sahafılar 1894'ten sonra çarşı dışında, Beyazıt Camii yanındaki şimdiki yerinde Tesbihçiler'e çıkmış, burada üstü açık bir yolun iki ta-

Büyük Çarşı'nın Nuruosmaniye Kapısı üzerindeki tamir kitâbesi ve Osmanlı arması

rafında sıralanan ahşap dükkânlar 1950'li yıllarda yandıktan sonra da bugün görülen beton kitapçı dükkânları yapılmıştır. Zelzeleden sonra üstü açılan Çadırcılar, yakın tarihlere kadar hurdacılar ve kısmen bakırcılar çarşısı iken son birkaç yıl içinde antika, turistik eşya vb. çarşısına dönüşmüştür. Kalpakçılar ise daha çok yeni ziynet takıları ile altın eşyanın satışı yapılan dükkânlarla doldurulmuştur. Büyük Çarşı'nın içindeki sokakların hemen hepsi eski özelliklerini kaybederek yeni ve fazla kaliteli olmayan malların satışı yapılan yerler haline almıştır. Eski çarşı esnafı âdabının bugün hâlâ muhafaza edildiği de artık söylenemez.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtih Vakfiyeleri, Ankara 1938, s. 209, vr. 73-75; İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) (Büyükçarşı'daki evkaf hak.); Matrakçı Nasuh, *Sefer-i İrâkeyn*, vr. 8^b; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 613 vd.; Silâhtar, *Nusretnâme*, II, 87-88; İzzî, *Tarih*, İstanbul 1199, s. 226; P. Gyllius, *De topographia Constantinopoleos*, Lyon 1561, I, bl. X; (İng. *The Antiquities of Constantinople* [trc. J. Ball], London 1729, s. 48-50); I. P. de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Paris 1717, I, 514; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmi'*, I, 32; a.mlf., *Mecmûa-i Tevârîh*, s. 423; Dr. Mordtmann, *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille 1892, s. 68, nr. 121; *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, I, 1249 vd.; Ahmed Refik, *Onikinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı 1689-1785*, İstanbul 1930, s. 35-36, belge no: 53; a.mlf., "Çarşı İçi ve Bedestanlar", *Akşam*, 24 Mart 1936; İzzet Kumbarcılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 37; Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1939, s. 34; Muhtar Yahya Dağlı, *İstanbul Mahalle Bekçilerinin Destan ve Mânî Katarları*, İstanbul 1948, s. 12, 15, 17; Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları*, İstanbul 1953, s. 28-47; *Kapalıçarşı* (Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yayını), İstanbul 1972; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi III-IV*, s. 557-576; W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 345-349; Çelik Gülersoy, *Kapalı Çarşının Romanı*, İstanbul 1979 (çarşının iyi bir planı ile); Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mîmârisi*, Ankara, ts.; Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 127 vd.; a.mlf., "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahrifat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, tür.yer.; *Eminönü Camileri* (haz. Mehmet Doğru), İstanbul 1987, tür.yer.; A. M. Schneider, "Die Braende in Konstantinopel", *BZ*, XLI (1941), s. 382-403; Refik Halit Karay, "Kapalıçarşının Romanı", *TTOK Belleteni*, sy. 40 (1945), s. 28-29; Efdal Tekiner, "İstanbul'da Kapalı Çarşı", a.e., sy. 88 (1949), s. 6-8; sy. 92 (1949), s. 7-9; İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni, "Kapalı Çarşı Yangını Hakkında... Maarif Vekâletine Rapor", a.e., sy. 157 (1955), s. 14; Osman Ergin, "Bedesten", *İA*, II, 440-442; a.mlf., "Çarşı", a.e., III, 360-362.

SEMAYİ EYİCE

BÜYÜK ÇORAPÇI HANI

İstanbul'da muhtemelen
XVI. yüzyılda inşa edilmiş olan
bir ticaret hanı.

Şehrin içinde Mahmutpaşa caddesi ile Fincancılar Yokuşu kavşağı köşesinde bulunur. Hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Bir söylentiye göre XVI. yüzyılda Kaptanıderyâ Piyâle Paşa (ö. 985/1578) tarafından hayratına gelir sağlamak üzere vakıf olarak inşa ettirilmiştir. Mimari bakımından XVI. yüzyıl üslûbu ve tekniğine uygun görünmekle beraber bu görüşü destekleyecek başka bilgi yoktur. Piyâle Paşa vakıflarının araştırılması ile bu hususta kesin bir sonuca varılabilir.

İki tarafından sokaklarla sınırlanan han, arazinin meyilli oluşu ve şehir dokusu yüzünden muntazam bir şekle sahip değildir. Benzeri bütün hanlarda olduğu gibi ortasında yine intizamsız ve yamuk biçimde bir açık avlusu vardır. Oldukça itinalı işçilikle taş ve tuğladan karma olarak yapılan Büyük Çorapçı Hanı'nın iç bölümlerinde moloz taş kullanılmıştır. Revak kemerlerini taşıyan pâyeler bugün çok bozulmuş olduğu görüldüğü gibi kapı ve pencereler de aslı biçimlerini kaybetmiştir.

İki katlı olan hanın alt katı malların depolanması için düşünülmüş, üst kat odalarda ise tüccarlar barınıyor olmalıydı. Alt katta pencere bulunmayışı, üst katta ise her hücrenin bir pencere ile

dışarıdan hava ve ışık alması bu görüşü desteklemektedir. Büyük Çorapçı Hanı'nın girişi kemerli bir açıklık halinde Mahmutpaşa caddesi üzerindedir. Buradan beşik tonozlu bir dehliz iç avluya açılır. Dehlizin iki yanındaki merdivenler yukarı kata çıkışı sağlar. Yapılan çeşitli müdahalelerle han bugün çok değişmiş olduğundan mimari özelliklerini görmek imkânı kalmamış gibidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1976, s. 88-89, krokisi, s. 215; Özyay Aslan, "Büyük Çorapçı Hanı", *İst.A*, VI, 3238.

SEMAYİ EYİCE

BÜYÜK DOĞU

Eylül 1943'ten başlayarak
çeşitli aralıklarla
Mayıs 1978'e kadar yayımlanan
fikri, edebî, siyasî ve dinî
muhtevalı dergi.

Necip Fazıl Kısakürek daha önce yayımladığı *Ağaç* dergisinden sonra II. Dünya Savaşı'nın en buhranlı zamanında daha çok siyasî ağırlığı olan yeni bir dergi çıkarır. İstanbul'da ilk sayısı 1 Eylül 1943'te çıkan *Büyük Doğu*, otuz beş yıl süreyle zaman zaman kapatılarak ve her defasında birinci sayıdan başlamak üzere Türk basın hayatının sürekli ve önemli bir yayın organı olmuştur. Haftalık, aylık ve günlük olarak toplam 512 sayı çıkan derginin dönemleri, çıkış tarihleri, sayıları, başlıca yazı serilerinin ilk çıkışları ve diğer özellikleri şöyledir:

Büyük Doğu'nun bazı sayılarının kapakları

